

BERIT INGA

Reinen, en köttproducent på impediment

- traditionell kunskap om renbetesväxter

Foto: Berit Inga

- De samiska språken är kända för sin omfattande terminologi för att beskriva olika naturfenomen. Har renskötare också en detaljerad kunskap om de växter som renen betar?
- Ett antal renskötare fick titta på fotografier av ett 40-tal växter och försöka känna igen och ge namn på dem. Vissa specifika betesväxter kände de till och hade namn på ner till artnivå.
- För olika gräs fanns egentligen inga artnamn, men man skilde mellan de gröna växter som betas på vintern respektive under sommaren. Den samiska nomenklaturen på olika renbetesväxter är mer detaljerad då det gäller växter som betas under perioder då det är ont om bete.
- För att beskriva ett bra vinterbetesland fick renskötarna rangordna sju lådor med bl.a. olika mängd lav och olika lavararter. De rangordnade först lådorna efter hur mycket laven täckte marken och diskuterade sedan snötäcket, hur djupt det förmodades vara och om vissa lådor representerade områden där snön var lätt att gräva i.
- Renskötarna lade också märke till de olika arterna av lav, och hävdade att renen inte gärna betar vissa lavar.
- Kunskap på växtartnivå har inte så stor betydelse för renskötare, troligen därför att detta är en onödigt detaljerad information i en storskalig renskötsel.

Intresset för traditionell kunskap och traditionell ekologisk kunskap (TEK) som finns hos människor som lever nära naturen har alltid fånglat forskare. Tidigare studerades traditionell kunskap kanske mer inom antropologisk forskning. Under 1980-talet och framåt har den betraktats som en del i en naturvetenskaplig kartläggning av naturresurser som djur och växter, och deras nyttjande nu och bakåt i tiden. Forskning som kräver lång tid för att ge något resultat, ibland över flera livsåldrar, har funnit en väg genom att använda människors kunskap och minne över vad som skett i deras område.

Traditionell kunskap bland renskötare

Detaljrikedom är ofta knuten till det kulturbärande språket som används i det dagliga arbetet, i detta fall samiska, känt för sin omfattande terminologi för att beskriva olika naturfenomen (Ruong 1968, Jernsletten 1997, Ryd 2001, Helder-Renvall 2006). I samiskan finns det 300 ord för snö vad gäller konsistens, utseende och hur snön är att färdas på eller att gräva i.

För att undersöka om renskötare har en detaljerad kunskap om de växter som renen betar lät jag 22 renskötare titta på fotografier av ett 40-tal växter och försöka känna igen och ge namn på dem (Inga 2008). De växter som de själva använde i sitt kosthåll kände de igen och hade både samiska och svenska namn på. Vissa specifika betesväxter kände de till och hade namn på ner till artnivå. För olika gräs fanns egentligen inga artnamn, men det finns en klar och entydig nomenklatur på en grupp av gräs som kallas *sitnu* eller *sia* (*Deschampsia flexuosa* ssp. *flexuosa*, *D. alpina*, *Festuca ovina* och *Poa alpina*). Alla informanter identifierade gräsen *sitnu* och

FAKTARUTA 1

Renar och renskötelse

Renen (*Rangifer tarandus*) finns naturligt på hela norra halvklotet och vad man idag känner till har det funnits 9 olika raser varav två är utdöda. Av dessa är det endast en ras som har domesticerats och det är *Rangifer tarandus tarandus*, tundrarenen, eller fjällrenen som den kallas här i Skandinavien. Tundrarenen används både i vad vi kallar för fjäll- och skogsrenskötelse här i Sverige, och renskötelse bedrivs på ca 50 % av Sveriges landyta (Renbeteskommissionen 2001). Som namnet anger bedrivs skogsrenskötelse året om i skogsregionen och når aldrig upp till kalvfjällen vid norska gränsen under sommaren. Fjällrenskötelsen bedrivs i skogslandet under vintern, och under sommaren har man renarna uppe till fjälls vid norska gränsen.

Före 1905 (före unionsupplösningen mellan Norge och Sverige) höll man renarna vid norska kusten och även ute på öarna i Norge under sommaren. I och med unionsupplösningen begränsades betesrätten på norsk sida för svensk renskötelse. Under början av 1900-talet tvingades flera familjer att flytta från samebyarna norr om Torneträsk till samebyarna i Kiruna–Gällivare, Jokkmokksområdet och ända ner till Västerbotten och Jämtland. Detta skapade problem för de renskötare som fanns i det sydsamiska området då renskötelsen skilde sig mellan nord och syd genom att de i nord hade en mer extensiv renskötelse än de söderut. Idag skiljer sig

inte renskötelseformerna mellan de olika landsändarna på samma sätt.

Domesticering och tamhet

Domesticering innebär att djuret påverkas under lång tid av människan genom att man valt ut individer som varit lätthanterliga eller haft de egenskaper man önskat behålla. Dessa individer har fått reproducera sig och på så sätt har vi fått djur som är lämpliga till de olika funktioner eller arbetsuppgifter som vi människor är intresserade av. Att tämja innebär däremot att man utsätter djuret för en hantering som det vänjer sig vid. Om ett djur ska tämjans måste hanteringen påbörjas då djuret är ungt. Ett tamt djur behöver inte vara domesticerat.

Det är tundrarenen som domesticerats av människan både i Skandinavien och i hela norra Eurasien (Røed *et al* 2008) där renen används av samer och andra renskötarefolk. Till skillnad från andra domesticerade djur, som geten och fåret, finns renen som ett naturligt inslag i den skandinaviska faunan.

Tundrarenen är semidomesticerad vilket innebär att den både är formad av människans urval och i ett naturligt sådant. Renen är bytesdjur för flera rovdjur och i det naturliga urvalet har egenskaper som uppmärksamhet och skygghet ökat rensens överlevnad. Därför har även den semidomesticerade renen kvar sådana egenskaper.

11 gav också en beskrivning som bekräftar namnet de har använt på dessa specifika gräs. I direkt översättning heter gräs *råssi*, men *råssi* innefattar även örter (blommor) och flera arter av gräs, d.v.s. inte bara gräs som kallas *sia*, som renen betar under

sommaren. Renskötarna skiljer mellan de gröna växter som betas på vintern och de som betas under sommaren genom att kalla dem för *råssi* på sommaren och *sitnu* på vintern.

Renskötarna fick också i uppgift att identifiera och namnge olika lavararter. Det framgår tydligt att den samiska nomenklaturen på olika renbetesväxter är mer detaljerad då det gäller växter som betades under perioder då det var ont om bete. Särskilt tydligt är det när det gäller samisk nomenklatur på lavar, som har namn efter utseende och växtplats (Inga 2007). Marklevande busklavar heter *jeagil* (nordsamiska) eller *visste* (lulesamiska), trädlevande hänglavar *lahppo*, och blad- och kartlavar som växer på träd eller sten heter *gatna*.

För att beskriva ett bra vinterbetesland fick de rangordna sju lådor med olika mängd lav och olika lavararter samt med olika mossor och ris. I samband med rangordningen fick de också motivera

TABELL 1. Rangordning av vinterbetesområden, av nio renskötare i norra Sverige, på basis av växtsammhällen som visualiserats i sju lådor om 18x18 cm med "växtsammhällen" där lavar, småris, mossor och förna ingår.¹ Täckningsgraden av de olika växtgrupperna är angiven i procent. Lådorna är ordnade i tabellen efter andelen lavar. Förekommande arter finns angivna i den korta beskrivningen och arter som förekommer i mycket liten mängd är angivna inom parentes. När en informant betraktat en låda som ointressant som vinterbete har den markerats med "nej" och betraktats som den sista i rangordningen av den informanten. Fem av de nio informanterna rangordnade lådorna i färre kategorier än sju och dessa har justerats till att passa de övrigas rangordning.

Fördelning av innehåll i %				Kort beskrivning	Rangordning av lådorna enligt 9 informanter	
Lavar	Småris	Mossor	Förna		Summa	Rangordning
74	0	8	18	<i>Cladonia</i> (renlavar). Lavens höjd ca. 5 cm.	9,5	1
64	0	2	32	<i>Cladonia</i> & <i>Cetraria</i> . Lavens höjd ca 1 cm.	22,5	2
57	0	20	23	<i>Cladonia</i> , <i>Nephroma arcticum</i> (norrlandslav), och mossor <i>Hylocomium</i> , <i>Dicranum</i> & <i>Polytrichum</i> .	28,5	3
34	14	11	38	<i>Cladonia</i> , <i>Cetraria nivalis</i> , <i>Stereocaulon</i> (påskrislav), lingonris, (ljungris) & mossan <i>Polytrichum</i> .	29,5	4
33	21	25	20	<i>Cladonia</i> , kråkbärsris, (blåbärsris) & <i>Hylocomium</i> .	53,5	6
28	41	0	31	<i>Cladonia</i> , (<i>Stereocaulon</i>), (<i>Cetraria</i>), kråkbärsris & blåbärsris.	48,5	5
13	26	22	39	<i>Cladonia</i> , lingonris, <i>Hylocomium</i> & <i>Dicranum</i> .	60	7

1) I lådorna fanns olika marklevande arter samt övrigt material:

Cladonia-arter: grå renlav, gulvit renlav, fönsterlav, bägarlavar, pigglavar; *Cetraria*-arter: snölav, strutlav, islandslavar; *Nephroma arcticum*: norrlandslav; *Stereocaulon*-arter: påskrislavar; *Hylocomium*-arter: husmossor; *Polytrichum*-arter: björnmossor; *Dicranum*-arter: kvastmossor; Småris: kråkbär, lingon, blåbär, ljung; Förna: tallbarr, tallbark, tallkottar, döda kvistar, träbitar, björklöv.

sin rangordning (Tabell 1). Då det gäller vinterbeteslandet lägger renskötarna större vikt vid hur snön ser ut än mängden lav. Diskussionen som uppkom under experimentet, när informanterna ombads att rangordna sju lådor med olika växtsammhällen, gav viss information om vad renskötarna menade var viktigt för bra vinterbetesland. Först såg de hur mycket laven täckte marken och rangordnade lådorna efter det. Sedan diskuterade de snötäcket, hur djupt det förmodades vara och om vissa lådor representerade områden där snön var lätt att gräva i för renarna. De lade också märke till de olika arterna av lav, och vissa lavar som norrlandslav (*Nephroma arcticum*) och påskrislav (*Stereocaulon pascale*) hävdade de att renen inte gärna betar. Båda lavararterna har kvävefixerande alger och bildar kanske därför olika kemiska föreningar som renen inte tycker om.

Kunskap på växtartnivå har inte lika stor betydelse för renskötarna, som den detaljerade kunskapen de uppvisar vad gäller renen (som ett djur) eller om snö (som ett fysiskt element). Den tänkbara förklaringen är att observationer på växtartnivå är en onödigt detaljerad information i en storskalig renskötsel där djuren betar fritt och kantbevakas.

Vad kallas renen?

Dagens renskötsel grundlades i Skandinavien under 1500-talet (Lundmark 1989) och innan dess hade samerna ett fåtal tämjda renar som man använde som lockrenar, mjölkdjur, samt klövje- och dragdjur. Slaktdjur jagade man bland den vildrenspopulation som levde här. Den domesticerade renen kallas *boazu*, ett namn som kan härledas till ordet mjölka, medan vildren heter *goddi* som kan jämföras med ordet döda.

I samiskan finns en mängd ord för hur renen kan se ut. Det finns speciella namn på ålder och kön, på hårfärg, färgteckningar och på hur hornen ser ut. En sådan muntlig beskrivning kan, utan att man ser renen, ge en bra bild av rensens kön, ålder och utseende. I all kunskapsöverföring är språket och/eller terminologin av största betydelse för att överföringen ska lyckas.

De renar som finns på den amerikanska kontinenten kallas för *karibo*, vilket är det namn som inuiterna har för ren, och betyder *den som gräver*.

Renbete i skogsmark

Vintertid betar renen olika lavar på marken, men också lavar i träden om snötäcket är för djupt eller för hårt så renarna inte kommer åt betet. Under vintern klarar sig renarna på mindre mat

och egentligen förbrukas den energi betet ger under vintern till att hålla värme och att röra sig. Renskötarna vet att renarna är mindre skygga under vintern. Det kan dels bero på att de vaktas och hanteras mer under vintern, men troligen ligger det i rensens natur att inte vara onödigt rädd under vintern då betet är knappt.

I vissa skogsmarker där renar inte betar regelmässigt har renlavarna bildat ett tjockt täcke. Ett sådant täcke kan förhindra naturlig förnyring genom att fröna hindras fysiskt att nå marken eller att de frön som når marken inte får tillräckligt med värme och ljus för att gro. På sådana marker borde det vara en fördel att renar betar, dels för att de äter upp laven, men också för att de gräver och rör om i ytskiktet så att frön lättare kan få fäste och börja gro. Jag tror att det gagnar både skogsbruk och rennäring om sådana lavskogar får betas grundligt före en slutavverkning. Renen är ju trots allt ett djur som klarar sig året om på det bete som finns i naturen och som klarar av det klimat vi har Sverige. Renen är det enda domesticerade djur som finns naturligt här i Skandinavien och som dessutom fortfarande klarar sig ute i naturen.

Ämnesord

Rennäring, foder, gräs, samisk terminologi, lavar, snö.

Läs mer

- Berkes, F. 1999. Sacred Ecology. Traditional Ecological Knowledge and Resource Management. Taylor & Francis, Philadelphia.
- Helander-Renvall, E. M. 2006. Traditional Ecological Knowledge, Snow and Sámi Reindeer Herding. In: Kantanpää, P., Ovaskinen, S., Pekkala, L. & Tennberg, M. (eds). Knowledge and power in the Arctic. Proceedings at a conference in Rovaniemi 16–18 April 2007. University of Lapland, Rovaniemi. Arctic Centre Reports 48: 87–99.
- Inga, B. 2007. Reindeer (*Rangifer tarandus tarandus*) feeding on lichens and mushrooms; traditional ecological knowledge among reindeer-herding Sami in northern Sweden. Rangifer 2007: (2) 93–106.
- Inga, B. 2008. Traditional Ecological Knowledge among Reindeer Herders in Northern Sweden. Licentiate thesis, Swedish University of Agricultural Sciences, Umeå. ISBN 978-91-85911-40-0.
- Jernsletten, N. 1997. Sami Traditional Terminology: Professional Term Concerning Salmon, Reindeer and Snow. In: Gaski, H. (ed.), Sami Culture in a New Era. The Norwegian Sami Experience, Davvi Girji. Karasjok. pp. 86–108.
- Lundmark, L. 1989. The Rise of Reindeer Pastoralism. In: Broadbent N. B. (ed). Readings in Saami History, Culture and Language. Miscellaneous Publications 7. Center for Arctic Cultural Research, University of Umeå, Umeå, pp. 31–44.
- Renbeteskommissionen, S.-N. 2001. Betänkande/ avgivet av Svensk-Norska renbeteskommissionen 1997. S.-N. Renbeteskommissionen.
- Ruong, I. 1968. Different factors of reindeer-breeding. Internord 10. 293–297.
- Røed, K.H., Flagstad, O., Nieminen, M., Holand, O., Dwyer, M.J., Røv, N., & Vilà, C. 2008. Genetic analyses reveal independent domestication origins of Eurasian reindeer. In: Proc. R. Soc. B 275:1849–1855.
- Ryd, Y. 2001. Snö: en renskötare berättar. Ordfront, Stockholm. (in Swedish)

Författare

FL Berit Inga är doktorand vid institutionen för vilt, fisk och miljö, SLU i Umeå, samt chef för enheten Forskning och dokumentation på Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Box 116, 962 23 Jokkmokk. Tel: 0971-170 70, 170 03 E-post: Berit.Inga@ajtte.com

Foto: Berit Inga

FAKTA SKOG • Rön från Sveriges lantbruksuniversitet

Redaktör: Göran Sjöberg, 090-786 82 96, Goran.Sjoberg@adm.slu.se, SLU, Fakulteten för skogsvetenskap,

901 83 Umeå **Ansvarig utgivare:** Tomas Lundmark, 090-786 82 38, Tomas.Lundmark@sfak.slu.se

Webb: www.slu.se/forskning/faktaskog

Prenumeration: 15 nummer per år för 340 kronor + moms.

SLU Publikationstjänst, Box 7075, 750 07 Uppsala, 018-67 11 00 • Publikationstjanst@adm.slu.se

Davidsons Tryckeri AB, Växjö 2010

ISSN: 1400-7789 © SLU

